

characteristics of the lexical and semantic group. On the basis of new factual data of Middle English and new comprehensive techniques of its study, the following general linguistic phenomena have been confirmed:

1. the force of general laws of dialectics (comprehensive coherence of phenomena; functional determination of language element characteristics; the transition of quantitative changes into qualitative; the unity and confrontation of diversities, esp. between the new and the old, the force of principles of analogy; the negation of opposition; the controversy between the needs and the means of expression);

2. the influence of the external factors on the language development (the influence of other languages, especially through lexical assimilation; demographic shifts), which is manifested in the lexical regularities (correlation between the displacement of the native vocabulary and the preservation of language qualitative specificity) to solve the problem of 'mixed composition' of the English language;

3. the influence of the internal factors of language development, which is manifested in: 1) the tendency to create words of simple morphological structure; 2) the tendency to the economy of language means; 3) the tendency to use more expressive forms;

4. theory of language evolution in the following forms: 1) the tendency to regulate the structural organization of the language system; 2) the tendency to use more formal nominating units; 3) the tendency to preserve language stability; 4) the tendency to the growth of functional variability; 5) the tendency to increase functional stratification; 6) the general thrust of language to the gradual complication and improvement of the lexical and semantic system.

Key words: *language evolution, language change, reconstruction techniques, lexical and semantic system, Middle English, occupational term.*

УДК 821-193.1-115

Н. В. Захарова

СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

У статті досліджено композиційну організацію текстів народних загадок неблизькоспоріднених мов. Форми репрезентації змісту традиційних українських і німецьких енігматичних текстів зіставляються на внутрішньомовних рівнях з метою виявлення еквівалентних, частково еквівалентних та безеквівалентних структурних типів. Таким чином, у статті актуалізується поняття еквівалентності за таким критерієм, як план вираження (зовнішня форма).

Ключові слова: *народна загадка, композиційна організація, структурний тип, форма презентації, жанрово-типологічна форма.*

Загадка – один із найдавніших і найбільш своєрідних зразків ранньої духовної творчості народу – ніколи не перебувала поза увагою дослідників. Протягом двох із половиною тисяч років загадки продовжують викликати інтерес широкого загалу фахівців (В. П. Анікін, І. П. Березовський, Ф. І. Буслаєв, О. Воропай, А. Н. Журинський, Е. Кенгес-Маранда, Н. О. Лавонен, Ю. В. Левін, А. І. Мамедова, Н. Б. Мечковська, А. К. Мойсієнко, М. Номис, Г. А. Онищенко, Д. М. Садовников, В. М. Топоров,

Й. Хейзінга, U. Fix, A. Jolles, K. Kurth, R. Rauch, C. Schitteck та ін.). Однак вивчення фольклорних текстів взагалі й текстів загадок зокрема із залученням сучасних наукових парадигм зумовлює необхідність перегляду традиційних і вироблення нових підходів.

У цьому дослідженні, **матеріалом** якого стала авторська картотека (4294 тексти українських і 3987 текстів німецьких народних загадок), створена шляхом цілеспрямованого пошуку в українських і німецькомовних виданнях (для більш зручного підрахунку та кількісного аналізу за 100 % вважаємо 4000 одиниць), актуалізується поняття еквівалентності за таким критерієм, як план вираження (зовнішня форма). Таким чином, **метою** та **завданням** дослідження композиційної організації народних загадок неблизькоспоріднених мов та зіставлення на внутрішньомовних рівнях різних форм репрезентації змісту традиційних українських і німецьких енігматичних текстів є виявлення та систематизація еквівалентних, частково еквівалентних та безеквівалентних структурних типів.

Якщо спробувати класифікувати загадки за формою висловлювання, то можна здивуватися тому багатому розмаїттю форм, у яких втілено зміст загадок, проте першою і найстаршою формою їхнього існування та функціонування є *запитання, що потребує відповіді*. Саме у цій надзвичайно простій формі поодинокого запитання, у якому без будь-якої двозначності, часом тільки у переносному смислі висловлюється певна характерна прикмета загаданого предмета, функціонувала і функціонує більшість традиційних загадок.

Багато науковців зосереджували увагу на питальній формі загадки, часто навіть ототожнюючи загадку із запитанням. Наприклад, І. П. Березовський визначав загадки як «стислі *поетичні запитання*, мудрі сентенції, які у прихованій, часто нарочито завуальованій формі зображують окремий предмет чи явище через інші – на основі їхньої певної спорідненості, подібності, часто ледве вловимої і навіть далекої» [1, с. 7], а В. М. Гнатюк називав загадки «*вдалими і дотепними питаннями*, в яких криється відповідь на них» [3, с. 75]. Схоже визначення дає і М. М. Пазяк: «Загадка – метафоричний вислів, *хитромудре питання*, розраховане на здогадливість і кмітливість тих, хто їх розгадує» [4, с. 225].

Образна частина загадки при цьому оформлена як питальне або розповідне речення, де імпліцитність виражається у відсутності певного формального маркування граматичних і лексико-граматичних категорій, які отримують матеріальне вираження в мові за допомогою особливих синтаксичних структур, правил сполучуваності мовних одиниць тощо. За такого розуміння «імпліцитність набуває статусу лінгвального явища, притаманного системі мови, проте проявленого, як правило, у мовленні – у синтагматичному ланцюгу, що надає імпліцитності статусу мовно-мовленнєвого явища» [2].

Згідно з результатами аналізу фактичного матеріалу, у більшості українських і німецьких народних загадок запитання має імпліцитний характер, тобто їх образні частини оформлені як розповідні речення. Тексти традиційних українських і німецьких народних загадок, образна частина яких за формою представлена розповідним реченням (простим або складним), становлять 89,24 % (2945 од.) і 70,39 % (2323 од.), тоді як загадки, що не тільки за своєю природою, але й за оформленням є запитаннями, тобто виражені у формі питального речення, у корпусах обох мов становлять відповідно тільки 10,76 % (355 од.) і 29,61 % (977 од.) по відношенню до загальної кількості (3300 од.).

Те ж саме співвідношення щодо 700 текстів українських і німецьких «нетрадиційних» загадок, до яких можна віднести загадки-задачі, загадки-шаради й загадки-головоломки, наприклад, укр. *Скільки треба взяти «а», щоб вийшов птах?*

/сорока/, нім. *Wann kann man Wasser in einem Sieb tragen?* /wenn es zu Eis gefroren ist/ та інші. У цих загадках спостерігається протилежна тенденція – перевага надається формі експліцитного запитання, тобто більшість цих загадок мають форму питального речення. До того ж, їхнє співвідношення майже однакове і становлять 79,57 % до 20,43 % у текстах українських і 84,43 % до 15,57 % у текстах німецьких загадок відповідно.

Таким чином, 77,2% (3088 од.) українських і 60,8% (2432 од.) німецьких народних загадок є загадками-описами, тоді як частка загадок-запитань у корпусах обох мов становить відповідно тільки 22,8% (912 од.) і 39,2% (1568 од.) по відношенню до загальної кількості проаналізованих текстів (див. табл. 1):

Таблиця 1

Форми презентації змісту українських і німецьких НЗ

№	Форма	Кількість УНЗ		Кількість ННЗ	
1.	Загадки-описи	3088	77,2 %	2432	60,8 %
2.	Загадки-запитання	912	22,8 %	1568	39,2 %
Усього		4000	100 %	4000	100 %

При цьому переважна більшість загадок-запитань української та німецької мов має форму питальних речень із питальним словом – 100 % українських (355 од.) і майже 94 % німецьких народних загадок (917 од.). Більшість із них – загадки-запитання з питальним словом *що* /*was* – 64,2 % (228 од.) українських і 48 % (467 од.) німецьких народних загадок.

Слід зауважити, що всі загадки мають дві основні жанрово-типологічні форми – віршовану (римовану) й невіршовану (прозову) (див. рис. 1):

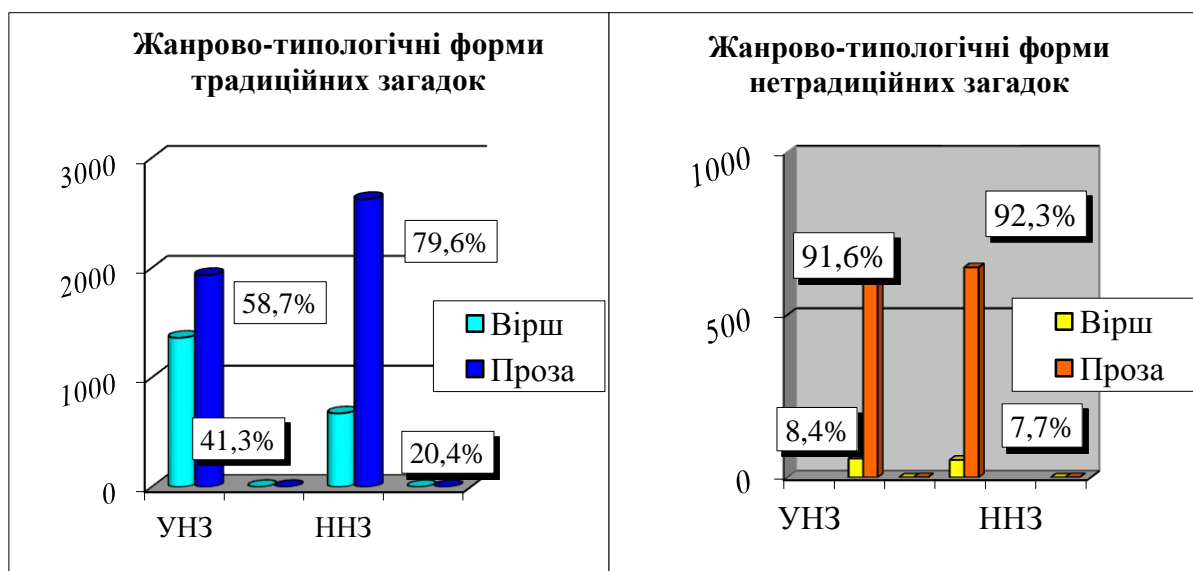

Рис. 1. Співвідношення жанрово-типологічних форм народних загадок

У корпусах обох мов спостерігається тенденція до складання загадок саме у прозі, їхня частка становить 58,67 % (1936 од.) традиційних українських і майже 80 % (2627 од.) німецьких народних загадок. Такою ж самою, навіть ще більш виразною, залишається тенденція й по відношенню до загадок-задач і шарад: 91,57 % (641 од.) українських і 92,29 % (646 од.) німецьких народних загадок написані прозою,

тоді як частка віршованих текстів дуже незначна – 8,43 % (59 од.) і 7,71 % (54 од.) відповідно (див. рис. 1).

Таким чином, у корпусах обох мов засвідчено загальну тенденцію до складання загадок саме у прозі, їхня частка від загальної кількості проаналізованих текстів становить 64,4 % (2577 од.) українських і 81,8 % (3273 од.) німецьких народних загадок (див. табл. 2):

Таблиця 2

Жанрові форми українських і німецьких народних загадок

№	Жанрова форма	Кількість УНЗ		Кількість ННЗ	
1.	Віршовані	1423	35,6 %	727	18,2 %
2.	Невіршовані (прозові)	2577	64,4 %	3273	81,8 %
Усього		4000	100 %	4000	100 %

Зміст загадок може бути втілений у формі як простих, так і складних (складносурядних або складнопідрядних) речень, при чому в корпусах народних загадок обох мов було виявлено протилежні тенденції синтаксичного оформлення: для українських народних загадок більш характерною є модель простого речення – їхня частка від загальної кількості досліджених текстів становить 60,8 % (2433 од.), тоді як 62,2 % (2488 од.) німецьких народних загадок мають форму складного (складнопідрядного та складносурядного) речення (див. табл. 3):

Таблиця 3

Синтаксична будова українських і німецьких народних загадок

№	Синтаксична модель	Кількість УНЗ		Кількість ННЗ	
1.	Просте речення	2433	60,8 %	1512	37,8 %
2.	Складне речення	1567	39,2 %	2488	62,2 %
Усього		4000	100 %	4000	100 %

Таким чином, за синтаксичною будовою для більшості українських народних загадок характерною є модель простого речення, це стосується як традиційних, так і нетрадиційних загадок – їхня частка від загальної кількості загадок становить 68,27 % і 55 % відповідно, у той час як для текстів німецьких загадок найпродуктивнішою виявляється модель складного речення – 55 % традиційних і 76,86 % загадок-задач і шарад (див. таб. 4, рис. 2):

Таблиця 4

Синтаксична будова українських і німецьких народних загадок

№	Традиційні загадки				
	Синтаксична модель	Кількість УНЗ		Кількість ННЗ	
1.	Просте речення	2048	68,27 %	1350	45 %
2.	Складне речення	1252	31,73 %	1950	55 %
Усього по категорії		3300	100 %	3300	100 %
Загадки-задачі, шаради й головоломки					
1.	Просте речення	385	55%	162	23,14%
2.	Складне речення	315	45%	538	76,86%
Усього по категорії		700	100 %	700	100 %

Ще більш наочно ці розбіжності засвідчено на рис. 2:

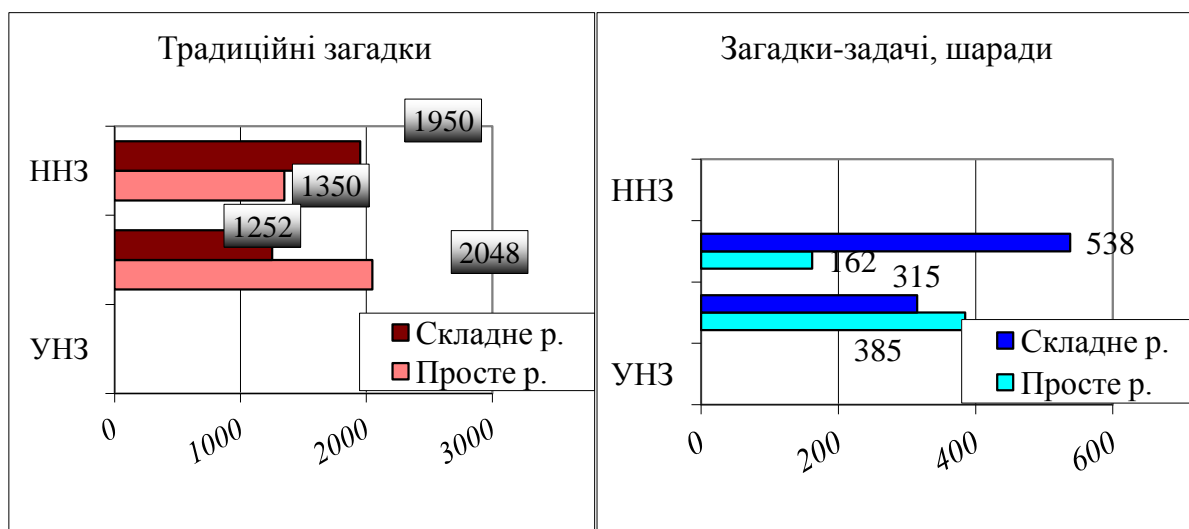

Рис. 2. Синтаксична будова українських і німецьких народних загадок

Усі загадки-розповіді й загадки-описи при цьому побудовані у формі одночленного або заперечного паралелізму. Загадки, побудовані у формі *одночленного паралелізму* (іншим членом є відгадка), вирізняються композиційною стрункістю та ліризмом і зазвичай мають форму простого поширеного розповідного речення (повного або еліптичного). В обох мовах можна знайти приклади оформлення загадок еліптичними реченнями, у більшості з яких в образній частині відсутній будь-який граматичний конкретизатор, тобто присутність загаданого предмета нічим не зазначено. Зазвичай це пояснюється явищем табу, узагальненим імпліцитним дейксісом, за С. І. Тереховою [5], семантично-граматичними показниками якого є відповідні застиглі безособові дієслівні форми та повні або короткі прикметники, а особові закінчення вказують на певну особу, наприклад: укр. *Наскакалось, називалось, під припінком заховалось* /віник/, нім. *Hängt an der Wand, hat den Hintern verbrannt* /die Bratpfanne/ тощо.

Серед текстів німецьких народних загадок їх значно менше, що спричинено граматичними особливостями обох мов: 35,51 % (1172 од.) традиційних українських і 5,18 % (171 од.) німецьких народних загадок, а також 36,86 % (258 од.) українських і 7 % (49 од.) німецьких загадок-задач і шарад представлені еліптичними реченнями, що становить 35,75 % (1430 од.) українських і лише 5,5 % (220 од.) німецьких народних загадок від загальної кількості проаналізованих текстів.

Серед синтаксичних структур еліптичних речень, характерних для українських і німецьких загадок, найвищою частотністю визначаються номінативні речення, але іменники можуть бути поширені прикметниками, субстантивами в ролі прикладки або числівниками, наприклад, укр. *Три ноги, два вуха, а шостий живіт* /самовар/, нім. *Inwendig Hülse, auswendig Fleisch* /der Magen des Geflügels/, укр. *В хлівці два ряди баранців і всі біленькі* /зуби/, нім. *Zwölf Adler, sechzig Tauben, sechshundert Meisen. Was ist das?* /Jahr, Wochen und Tage/ та інші. Основне семантичне навантаження припадає на залежне слово, тобто основну інформацію у словосполученнях подібної структури зазвичай несе прикметник або числівник, і, таким чином, суб'єкт усе ж присутній у загадці, хоч і імпліцитно.

Як свідчать приклади укр. *Холодна, біла, ліс оголила, скувала річку, струмок спинила* /зима/, нім. *Grün wie Jasmin, aber es ist nicht Jasmin; weiß wie Baumwolle, aber es ist nicht Baumwolle* /der Kapernstrauch/ та інші, субстантивовані прикметники здебільшого виконують функцію узагальнення ознак, вони можуть навіть виконувати функцію підказки. Однак усе ж такі частіше трапляються двоскладні (повні або неповні) речення, ніж односкладні, оскільки у формі двоскладних речень виразніше передається опис закодованих денотатів.

Щодо використання особових займенників у ролі «слів-замінників», то проаналізований матеріал дозволяє дійти висновку, що в українських загадок випадки використання у функції підмета в образній частини загадки особових займенників є поодинокими, на відміну від німецьких загадок, де особові займенники, особливо *es* та *ich*, доволі часто стають «словами-замінниками» – нім. *Ich habe vier Füße und kann nicht gehen, ich werd' nimmer müde und muß immer stehn!* /der Tisch/, нім. *Verfertigt ist's vor längerer Zeit, doch mehrertheils gemacht erst heut, höchst schätzbar ist es seinem Herrn und dennich hütet's niemand gern* /das Bett/.

Німецькі загадки з особовим займенником *es* навіть стають відповідниками українських загадок у формі розповідних узагальнено-особових речень, у яких головний член виражений дієсловом 3-ої особи однини теперішнього або майбутнього часу і які за формою наближаються до прислів'їв, наприклад, укр. *Мовчить, а всіх людей навчить* /книга/, що якнайкраще втілює прийом «відсторонення». Такі загадки найбільше відповідають загальній природі загадки й уможливають загадування будь-якого предмета навколишньої дійсності, бо можуть бути словами-замінниками як предметів, так і живих істот і часто розпочинаються конструкцією *Es ist...*, наприклад, нім. *Es ist kein Vogel und hat doch Flügel, es kann sich drehen, aber nicht laufen, gewöhnlich steht es auf grünem Hügel, mit welchem Namen willst du es taufen?* /die Windmühle/.

Інші особові займенники також можуть виступати в загадках як слова-замінники підмета, часто вживаним є займенник *я /ich*. Однак зафіксовані в текстах загадок слова *я /ich* або *мене /mich* насправді не мають відношення до адресанта, від особи якого нібито і йде мова в тексті, не завжди названий займенником суб'єкт позначає і предмет загадування. Часто він служить лише формальним засобом поєднання в цілісну ситуацію загаданих об'єктів і не співвідноситься з відгадкою, наприклад, укр. *Я маю диво на стіні, каже «так», не каже «ні»* /годинник/, нім. *Ich habe ein hübsches Töpfchen ohne Boden und Deckel, welches aber sehr gern Fleisch in sich aufnimmt* /der Ring/.

Це надає загадці більшої суб'єктивності, незавершеності й достовірності, хоча зовнішня спрямованість загадки на навколишню дійсність є тільки одним із засобів реалізації загальної прагматичної настанови на кодування та приховування інформації про предмет.

Загадки, побудовані на основі *заперечного паралелізму* (інша назва *не-загадки*), обов'язково містять виключення або заперечення, характеризуються денотативною однозначністю. Протиставляються як суперечливі якості або риси одного об'єкта чи об'єктів, так і самі об'єкти, що мають різні характеристики. Лексична основа антитези – антонімія, синтаксична основа – паралелізм конструкцій. Також спостерігається загальна тенденція до надання таким загадкам форми складносурядних речень, де предикативні частини поєднуються між собою переважно за допомогою протиставних сполучників *і* (часто разом із *не*), *а*, *але*, *та (але)*, *да*, *ані /und, aber* або безсполучниково, з використанням заперечного слова *нема* або слів із префіксом *ні-* в українській мові та заперечень *nicht, kein* у німецькій мові, наприклад, укр. *Біле, а не*

цукор, м'яке, а не вата, без ніг, а їде /сніг/, нім. *Er fliegt und ist kein Vogel, er brummt und ist kein Bär, frisst Laub wie eine Ziege, fliegt nur im Mai umher* /der Maikäfer/ та інші.

Образна частина загадки іноді складається і з декількох об'єднаних різними типами логічного, лексичного, граматичного, стилістичного зв'язку речень, які, зберігаючи свою функціонально-змістову самостійність, усе ж таки пов'язані між собою однією темою, тобто становлять одне синтаксичне ціле. До цієї групи можна умовно віднести й наявні тільки в корпусі українських народних загадок так звані «книжні» загадки, представлені невеликою кількістю прикладів. Це міні-твори, що мають сюжет, і, вочевидь, потрапили до фольклору з апокрифічної літератури; їхня мова вирізняється нагромадженням старослов'янізмів і слів, пов'язаних із церковною догматикою, наприклад, укр. *Ко мні, растуцу у землі, прийде сівня Адамова; обрубаста мі руці і нозі, возложиша на главу мою вінець і омрачихомся ми світ* /млинове каміння/. Можна знайти також невелику кількість загадок, побудованих у формі розгорнутого оповідання, наприклад, укр. *В одної хазяйки було чотири постояки; Полягали вони спати всі на одній кроваті. Хазяїн прибіг та вхопив батіг, Став їх пробуджати, вони стали кричати. Ніхто їх не рятує та під крик танцює* /скрипка і струни/.

Декілька німецьких народних загадок мають форму розповідей [6], проте їх не можна повною мірою віднести до «книжних», тож можна стверджувати, що «книжні» загадки – це різновид українських народних загадок. Однак у часи братів Грімм дуже популярними стають *розповіді-загадки* й *казки-загадки* (*Rätselmärchen*), які мають довгу передісторію виникнення та еволюції і на сьогоднішній день залишаються поза увагою дослідників. Це історії без мотиву чуда, або шванки-загадки, тобто розповіді й казки, у яких загадування і розгадування загадки стають кульмінацією цілої низки подій та зумовлюють долю героя, а сам словесний поєдинок сприяє виникненню антифонії, діалогу, майбутньої стихоміфії і власне загадки [7]. Такі загадки слід вважати текстовими утвореннями не тільки за планом змісту, а й за планом вираження, як власне і деякі інші форми.

Проведене зіставне дослідження текстів українських і німецьких народних загадок не тільки дозволило виявити специфіку структурно-типологічної та композиційної організації, а й відкрило додаткові можливості для подальшого вивчення народних загадок неблизькоспоріднених мов, надавши можливість переконатися в тому, що зіставний підхід є продуктивним у плані вивчення не тільки лексичних систем, а й окремих мовних одиниць і навіть текстотипів різних мов.

Список використаної літератури

1. Березовський І. П. Українські народні загадки /І. П. Березовский // Загадки : упоряд. І. П. Березовський. – Київ : Наукова думка, 1962. – 326 с. ; Berezovskyi I. P. Ukrainski narodni zahadky /I. P. Berezovskyi // Zahadky : uporiad. I. P. Berezovskyi. – Kyiv : Naukova dumka, 1962. – 326 s.
2. Велівченко В. Ф. До статусу універсальної категорії імпліцитності (на прикладі емотивного дискурсу) / В. Ф. Велівченко // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. статей за матер. V міжнар. наук. конф., м. Черкаси, 18–19 травня 2007 р. – Черкаси, 2007. – С. 201–204 ; Velivchenko V. F. Do statusu universalnoi katehorii implitsynosti (na prykladi emotyvnogo dyskursu) / V. F. Velivchenko // Aktualni problemy metalinhvistyky : zb. statei za mater. V mizhnar. nauk. konf., m. Cherkasy, 18–19 travnia 2007 r. – Cherkasy, 2007. – S. 201–204.
3. Гнатюк В. М. Вибранні статті про народну творчість / В. М. Гнатюк. – Київ : Народознавство, 1966. – 247 с. ; Hnatiuk V. M. Vybranni statyi pro narodnu tvorchist

/ V. M. Hnatiuk. – Kyiv : Narodoznavstvo, 1966. – 247 s.

4. Пазяк М. М. Загадка / М. М. Пазяк // Українська літературна енциклопедія в 5-ти т. – Київ : Головна ред. УРЕ ім. І. П. Бажана, 1990. – Т. 2 : Д–К. – С. 225–226 ; Paziak M. M. Zahadka / M. M. Paziak // Ukrainska literaturna entsyklopediia v 5–ty t. – Kyiv : Holovna red. URE im. I. P. Bazhana, 1990. – Т. 2 : D–K. – S. 225–226.

5. Терехова С. І. Типологія дейксисту (на матеріалі української, російської і англійської мов) / С. І. Терехова // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 48–54 ; Terekhova S. I. Typolohiia deiksysu (na materiali ukrainskoi, rosiiskoi i anhliiskoi mov) / S. I. Terekhova // Movoznavstvo. – 2004. – № 2–3. – S. 48–54.

6. Bausinger H. Strukturen des alltäglichen Erzählens / H. Bausinger // Fabula. – 1958. – № 1. – S. 239–254.

7 Rauch K. Rätsel aus aller Welt / K. Rauch. – Düsseldorf – Köln : Eugen Diederichs, 1965. – 184 S.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2017.

N. V. Zakharova

STRUCTURAL AND TYPOLOGICAL FEATURES OF UKRAINIAN AND GERMAN FOLK RIDDLES

This article deals with the compositional organization of texts of Ukrainian and German folk riddles and explores their structural aspects within the framework of structural, linguistic and cultural approaches. The material of research is the author's card index (4294 texts of Ukrainian and 3987 texts of German folk riddles), created through purposeful search in Ukrainian and German-language editions.

The research treats the folk riddle as a linguistic and cultural phenomenon, while elucidating the specific means through which the national and cultural components of its contents are verbalized in the contrasted languages. The forms of representation of the content of traditional Ukrainian and German enigmatic texts are compared at the inter-language levels in order to identify equivalent, partially equivalent and non-equivalent structural types. Thus, in this article the concept of equivalence under such a criterion as the plan of expression (external form) is updated.

There is a great variety of forms in which the content of riddles is embodied, but the first and the oldest form of their existence and functioning is a question that needs to be answered. That is why the peculiarities of the structural organization of Ukrainian and German folk riddles are mainly of a universal nature and of the nature of the riddle as one of the most organized text forms. According to the results of the analysis of the material, there is a tendency to compose popular riddles in prose: 64.4 % (2577 units) of Ukrainian and 81.8 % (3273 units) of German folk riddles.

The content of the riddle is mostly embodied in an extremely simple form of question (explicit or implicitly expressed). Moreover, 77.2 % (3088 Ukrainian riddles) and 60.8 % (2432 German riddles) are presented in the form of the implicit question, so they are written as narrative sentences, though they tend to different structural types. Most Ukrainian folk riddles – 60.8 % (2432 units) – are constituted in the form of a simple judgment and expressed in the form of a simple sentence, moreover, 35.75 % (1430 Ukrainian riddles) are designed as elliptical sentences, whereas 62.2 % of German folk riddles (2488 units) are complex judgments, which have the form of a complex sentence.

Key words: folk riddle, compositional organization, structural type, presentation form, genre-typological form.